Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"
http://svit.gov.ua/

hrushevsky.nbuv.gov.ua

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ
у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Сергій ПЛОХІЙ • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Галина БУРЛАКА
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 11

Серія
ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ТА ХУДОЖНІ ТВОРИ
Літературно-критичні праці (1883–1931), “По світу”

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2008

hrushevsky.nbuv.gov.ua

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (15 УКР)
Г91

Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України

Упорядник: Галина БУРЛАКА

Автори передмов: Микола ЖУЛИНСЬКИЙ, Галина БУРЛАКА
Автор коментарів: Галина БУРЛАКА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Галина БУРЛАКА

Переклад висловів іншомовного походження: Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"
http://svit.gov.ua/

© Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, Інститут літератури
імені Т.Г.Шевченка НАН України, 2008
© Жулинський М., Бурлака Г., передмови, 2008
© Бурлака Г., коментарі, 2008
© Видавництво "Світ", дизайн та художнє
оформлення, 2008

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-568-7 (т. 11)

ДОДАТКИ

hrushevsky.nbuv.gov.ua

hrushevsky.nbuv.gov.ua

[ЩОДЕННИКОВІ ЗАПИСИ 1883 р. НА ЛІТЕРАТУРНІ ТЕМИ]

З приводу романів Шпільгагена "Загадкові натури" і "З мороку до світла"

Три загадкові натури! Так, воістину загадкові! Три людини, такі різні за способом думок, вчинками, і які мають так багато спільного. Всі три — О.Штейн, В.Бергер, А.Ольденбург — люди незвичайні, за власним висловом О[льденбурга], натури, так би мовити, титанічні. Розум, шляхетність, великодушність, широта поглядів і все те, що звеличує людину, підносить її у керманичі людства, з'єдналися в цих людях, які становлять наче сходи — Штейн — Бергер — Ольденбург. У всіх них почуття перебували в розладі, усі вони (вислів О[льденбурга]) шукали неосяжного, чогось великого, всепоглинаючого, у всіх їхні великі прагнення більшою або меншою мірою розбиваються об підставлені життям перепони — Штейна губить презирство до самого себе, усвідомлення провини штовхає його від однієї безодні до іншої, як злочинець, який був доти найшляхетнішою людиною, після першого кидається від злочину до злочину, із холодним розпачем, із свідомістю своєї ницості, із презирством до себе. Берг бачить свої кращі мрії розбитими — за турботу про щастя компатріотів, за надмірне піклування про свою батьківщину його садять на 5 років до каземату, його кохання, яке підкріплювало його під час ув'язнення, розбите, наречена його втекла з іншим — і з ким? — с огидним розпусником. Ольденбург страждає від нерозділеного кохання і від своєї гордості, яка для нього іноді є тягарем. Це кохання і змушує його кидатися в низькі інтриги або дратувати Меліту. І так усі ці три надзвичайні натури раптом бачать, що вони не можуть докласти своїх сил; що немає їм справи, підхожої в цьому світі, який (вираз Ольденбурга) не створений для них, як вони не створені для нього, і замість прагнення до всеосяжної, великої діяльності виникає розчарування, навіть апатія, знову-таки різною мірою, відповідно до характеру, темпераменту і душевної сили.

Штейн, як найслабший, характер ще не сталий, терпить більше від усіх — після зради Меліти він, кохаючи Олену, не відчуває щастя від усвідомлення, що не має права на кохання Меліти. Щоб виправдати себе у власних очах, він звинувачує Меліту в зраді і сам страждає від її уявної

зради. Дуель із Феліксом розверзає прірву між Штейном та Оленою, і він віддаляється з відчуттям невдоволеного кохання (на випадок удачі душа його не задовольнилася б коханням Олени, як не задовольнилася коханням Меліти, бо подібні люди не можуть узгодитись з жодним становищем, що готується життям, — дивись епіграф*); усвідомленням презирства до себе, з тугою за втраченим коханням Меліти він їде до професора Бергера, потай сподіваючись знайти в нього заспокоєння та розраду. Бергер перебуває також у стані розчарування, тому що він після невдалого кохання став песимістом і геніальний розум, прагнучи позитивних висновків, нарешті від сильного напруження не витримує, і Бергер втрачає глузд, на думку людей, (насправді ж це було логічним наслідком його скептичного ставлення і презирства до людей) через ідею, що світ є, по суті, ніщо. Він не бачить нічого привабливого в житті, ненавидить своє земне існування, він давно б позбавив себе життя, але боїться, що він, не вичерпавши усіх, так би мовити, життєвих сил, знову буде існувати в тому чи іншому вигляді. Штейн бачить, що настрої їхні такі споріднені, як були споріднені доти їхні сильні інтелекти, він вислуховує історію страждань Бергера, вони справляють на нього глибоке враження, але погляди, що проповідує Бергер, здаються йому занадто сміливими, його розум не настільки самостійний, не настільки стійкий, щоб із презирством витримувати загальну зневагу. Тоді як Бергер, зустрівши людину, яка дивилась на життя також, як на щось нікчемне, захопився цією подібністю зі своїм характером, вирішує разом із Штейном перевірити на досвіді ідею про нікчемність і йде з трупою мандрівних акторів, Освальд, у якого розум не був таким самостійним, мимоволі ставить запитання qu'en dira-t-on [людським пересудам, балачкам] і продовжує вести життя своє безрадісне. Він із якоюсь відчайдушністю, не сподіваючись ні на що краще, все більше й більше морально грузне — він зраджує Олені, закохується в Емілію і перед усіма трьома карається думкою про свою нешляхетність, люблячи всіх трьох, завдаючи біди всім трьом. Він улаштовує привселюдний скандал не тому, що бажав володіти Емілією, а тому, що так склалися обставини, і при цьому почував себе винним, зневажав себе і мучився мрією про безповоротно втрачене блаженство. Так дожив він до революції, коли повернувся Бергер, з оновленим розумом, морально оновлений.

Бажаючи перевірити на практиці ідею нікчемності, він наштовхнувся на протилежну дійсність, він побачив, що не може нехтувати світом, де під ногами надутих дурнів живуть шляхетні почуття і прагнення, іде боротьба генія; але він не полюбив життя через це, і єдиним бажанням його стало своєю смертю принести користь цим, так би мовити, нижнім людям. Його геніальний розум виробив нові положення, нові ідеї, і він став у ряди борців за свободу.

Але що ж було з Ольденбургом? Ця особистість сильніша, титанічніша від двох інших. Відкинуте кохання не ввергло його в апатію, невдоволена

спрага неосяжного не спричинила безсилля його розуму. Вагаючись між гордістю і коханням, він то благав Меліту, то покидав і навіть намагався уникати її — їхав у Єгипет, у Париж, намірявся поїхати кудись останнім часом, він то кидався в науку, то намагався розвіятися серед пустих жевжиків. Тоді як Берг і Штейн блукали в лабіринтах сплутаного розуму, Ольденбурга врятувало кохання до Меліти і Егзіки, його гордий розум вистояв, тим більше, що він один із трьох виробив собі певні погляди на свою особистість у світовому прямуванні і йому не треба було наражатися на скелю дійсності, яка розбила ілюзії Бергера і Штейна. Але в епоху революції кохання Меліти не може втримати його, розум і бажання допомогти нижчому класові бере верх над його коханням, і от він зустрічається з Бергером, а потім і Штейном. Відбувається катастрофа, гинуть ті, які не були спроможні до життя (тому що й Бергер, незважаючи на видиме протверезіння від життя, не був здатний, оскільки, як і раніше, не бачив у ньому нічого доброго), залишається той, хто силою свого розуму переборов усі дилеми, що задаються життям, і міг жити — залишився один Ольденбург.

Інші особи менш значні — чесний Бацер, один із шляхетних, так би мовити, практичних філософів, добрий Бемперлейн, трудівник і простак, Тимш, запеклий шахрай, Меліта — істота прекрасна, поетична, яка сильно любить, Софія — істинно жіночна, позитивна, Олена — горда і шляхетна, Емілія — легковажна, палка. Усі ці особистості самі по собі значимі, але перед цими титанами розуму і шляхетності вони бліднуть. Що стосується роману, то він мені не подобається, — безліч інтриг і сімейних таємниць, у стилі французьких романів 50-х років; значна розтягнутість, невдала спроба гумору — все це дуже принижує достоїнства роману.

2.II.1883 р.

* * *

Перечитавши свої нотатки, написані під першим враженням, я залишився незадоволений ними. Я написав, що бажав висловити Шпільгаген у своєму романі, а не те, що висловив. Саме ті особистості, які були величніші від інших, вийшли якимись дерев'яними, особливо Ольденбург — це зовсім не жива особа, а манекен, що рухається ідеями пана Шпільгагена, Бергер теж особа занадто тенденційна, та й інші особи — втілені тенденції. Примітно, в кожному романі Шпільгагена дійові особи будуються за якимось шаблоном — візьмемо Бемперлейна, у "Фон Гогенштейнах" йому відповідає Бальтазар* etc. Кохання завжди спалахує в героя через кілька хвилин після зустрічі: Штейн і Меліта, Мюнцер і Антонія, Вольфґанґ і Камілла ("Фон Гогенштейни"). Взагалі Шпільгагена не можна читати більше одного роману, бо всі вони — безконечна варіація на ту ж саму тему. "Фон Гогенштейни" справили на мене найневигідніше враження — Вольфґанґ — відповідає Штейну, виправленому і доповненому. Це лицар без страху й докору, який

після помилки з Каміллою прямує туди, куди належало. Мюнцер — також герой, тільки не такий бездоганний, якого спонукає кохання до Антонії, боротьба за ідею, який нехтує життям і т.д., нарешті, перед смертю знову люблячий дружину. Гольм і Шліц (чесні, великодушні люди) відповідають, мабуть, Бацеру і т.д.

6.II.1883

Малоросія у своїй словесності

На Малоросію взагалі дивляться вкрай однобічно щодо її словесності і взагалі культурного розвитку, і на неї звертають увагу тільки коли вона дотикається до великоруської. Вони головним чином в історії Малоросії визнають два періоди — період повного єднання слов'яно-руського племені (IX–XII) і ще період злиття України з Московією (XVII). Але помічаючи, що в цей останній період у малоруського народу існують такі елементи, які зовсім не підходять під централізаційний напрям Москви, вони пояснюють особливості народного характеру впливом Польщі і малоруський народ роблять якимось зіпсованим через відчуженість від Великої Росії відгалуженням народу російського. Дехто ж цю перерву в історії і культурі України від XI до XVI пояснює, нарешті, утворенням, чи правильніше — переселенням нового народу в Україну.

Але і ті, й інші гіпотези не мають місця — теперішній українець, цей прямий нащадок русів, що жили на півдні Росії з X століття. І найдавніші пам'ятки народу руського — "Слово", "Літопис Нестора", "Повчання Володимира Мономаха" — це родоначальники творів малоруської словесності XVII–XVIII століть. Візьмемо "Слово о полку Ігоревім", досить порівняти мову "Слова" із мовою України, щоб переконатися, що це мова України, та й самий дух "Слова" також споріднений з малоруською словесністю, як далекий великоруський (див. погляд Бєлінського)*. Порівнюючи з наступними пам'ятками народної творчості, ми бачимо, що маємо справу з українською думою XII століття. Візьмемо літописи Нестора, Іпатіївський та ін. і порівняємо їх з літописами XVII, чи не становлять вони зразків духовної діяльності того ж народу.

Потім перерва в словесності й історії України з XI по XVI, завдяки якій багато хто встиг оселити нову народність, — що тільки здається, — у народі збереглося уявлення про період великокнязівський (див. колядки), і якщо билини не залишили слідів у поезії українській, а переселилися на північ, то я думаю, що це можна пояснити різними видами державного і суспільного устрою півночі і півдня Русі після іга монгольського. Тоді, як на півночі державний устрій аж до "смутного времени"* або навіть Петра I зберігав численні форми від першого періоду руської історії, Південь під впливом історичних і політичних умов не зберіг нічого майже з цього періоду і тому тут герої козаччини цілком закрили собою героїв періоду великок-

нязівського і навряд чи будуть успішними намагання знайти багато слідів цього періоду в народній поезії.

Отже, поезія першого періоду Русі була малоруська і відмітною рисою характеру її була войовничість, прагнення до подвигів, яке пом'якшувалося тією м'якою, поетичною рисою народного характеру, яка й досі є головною рисою характеру малороса.

Згодом після періоду литовського володіння*, що не залишило після себе значних літературних творів, настає період боротьби з поляками, це період процвітання поезії і словесності. Але дарма дивляться на цей період як на реакцію Польщі, ні, це був необхідний наслідок із попередньої духовної діяльності народу. Тут розвивається народна драма, що творить за своєю жвавістю і народністю контраст із драмою Півночі, відразу здобуває повний розвиток історіографія, що теж далеко залишає за собою Північ, отут нарешті розвивається, процвітає малоруський народний епос, який перевершив би епос усіх слов'янських народів, якби, через недбале до нього ставлення в XVIII, ми не втратили більшої частини епічних творів. У цьому епосі козаки виявляють себе цілком в іншому світлі, ніж у якому подають їх вороги малоруської народності, вони є не простими розбійниками, як козаки східні, а захисниками зганьблених прав, протестом принципів.

З приєднанням Малоросії й потім із знищенням Січі і гетьманства* малоруська народна поезія аж ніяк не втратила своєї народної самобутності, пісні кріпацькі, рекрутські, про польське повстання 1861 р. показують, що навряд чи роль Малоросії зіграна, що навряд чи вона приречена на мовчазне злиття з Москвою.

Таким чином, ясно видно, що Україна була не заблукана вівця слов'янства, яка підпала під згубний вплив Польщі і віднайшла нарешті притулок і заспокоєння в надрах Росії, але самостійна народність, із задатками державності, що розвивалася послідовно і самобутньо, не замкнувшись, як Північ до Петра*, але беручи широку участь у житті духовному і політичному Західної Європи.

(На підставі "Заметки Т-ва", з приводу книги Прижова "Малороссия в истории ее литературы". У 1869 р.)

"Вестник Европы", 1870, липень.

Звідти ж. Пісня про чайку належить Калнишу*.

Перша книга руською (південно-) була Біблія. Руський переклад Ф.Скорини. Прага 1519 р.*

Русин — назва придумана не поляками, а древня назва русів.

28 лютого 1883 р.

Т-ий [правильно було б "Т-ов", тобто "Толмачов" — *Г.Б.*] — псевдонім М.Драгоманова, київського професора, згодом емігранта.

“Сарданапал” Байрона

Ось драма насправді з єдністю місця і часу*— дія займає 1,5 дні, відбувається усе на одному місці, і до того ж що за характери! Цей Сарданапал — розпещений, ледачий гуляка, який, проте, не втратив правдивих шляхетних почуттів, аж раптом перероджується під впливом небезпеки, з якою самовідданою відвагою його рука, що звикла підіймати лише келихи, вражає ворогів! А Мірра — прекрасний тип грецької дівчини*! Вона кохає Сарданапала і дорікає собі за те, що кохає таку недостойну людину; а зате як радіє вона, дізнавшись, що серце її не обмануло, він справді герой, гідний її любові. З якою чудовою самовідданістю ставиться вона до Сарданапала, він майже радіє, що з ним трапилось нещастя, адже лише в нещасті може цілком виявитись її любов. Вона вся — полум’яна, самовіддана любов, далека від дрібного егоїзму, ревнощів etc.

Прекрасні й інші характери — Соломон, людина обов’язку, протилежний Сарданапалу, людині задоволення, беззастережно відданий своєму панові, той, що сварить, що докоряє йому, щоб вирвати з цієї безодні задоволень; Арбак — чесний солдат, який карається думкою, що здійняв руку на людину, яка вчинила з ним так шляхетно, він є протилежністю хитрому жерцеві, та й цей жрець, який із любові до батьківщини повстав проти володаря, все це такі характери, які рідко де зустрінеш, особливо в такій рельєфній, художній формі.

30.III.1883

ДОДАТКИ

[Щоденникові записи 1883 р. на літературні теми]

Публіковані записи збереглися у зошиті, який заповнював у 1882–1883 рр. М.Грушевський — учень Тифліської класичної гімназії (ЦДІАК України. — Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 260). Окрім цих текстів, зшиток містить поетичні твори автора-початківця, драматичні проби російською та українською мовами, які будуть уміщені в томах його літературної спадщини. Нотатки про романи Ф.Шпільгагена, драму Д.Байрона "Сарданапал" — це найраніші проби молодого М.Грушевського на ниві літературної критики. Вперше вони були опубліковані в комплексі з рештою записів згаданого зошита у виданні: *Грушевський М.* Із літературної спадщини / Ред. Л.Винар, упор. Г.Бурлака, А.Шацька. — Нью-Йорк, К., 2000.

Подається за автографом.

З приводу романів Шпільгагена "Загадкові натури" і "З мороку до світла"

Названі романи — це перші об'ємні твори німецького письменника, видані відповідно у 1860 і 1862 рр., які мали великий успіх у читача. Вони започаткували цикл т.зв. політичних романів цього автора. У його творах критика відзначала правдивість зображення, ідейну насиченість, що поєднувалися з декларативним пафосом. Ф.Шпільгаген вважається продовжувачем традицій т.зв. "Молодої Німеччини" — літературної течії 30-х–початку 40-х рр. XIX ст. у Німеччині, представники якої висловлювали прагнення до політичних і громадянських свобод, до соціально-критичного мистецтва. У пізніших творах Ф.Шпільгагена (після 1870 р.) переважають сентиментально-моралізаторські та мелодраматичні мотиви. Перший зі згаданих романів в оригіналі має назву "Problematische Naturen" і в перекладах російською звучав то як "Загадкові...", то як "Проблематичні натури". Політичні романи Ф.Шпільгагена були популярні в Росії другої половини XIX ст.

с. 470 ***...дивись епіграф...*** — епіграфом до роману "Загадкові натури" є цитата з Ґете: "Є проблематичні натури, які не відповідають жодному з прийнятних для них станів і жодним зі станів не задовольняються; звідси страшне протиріччя, яке пожирає їхнє життя і закриває їм доступ до насолоди". Ф.Шпільгаген виводив цей тип від Фауста. Як правило, це люди з аристократичною вдачею і демократичними переконаннями — і в цьому джерело їх душевної драми.

с. 471 ***...у "Фон Гогенштейнах" йому відповідає Бальтазар...*** — "Фон Гогенштейни" — роман Ф.Шпільгагена, вперше виданий 1863 р., у російському перекладі має назву "Два покоління".

Малоросія у своїй словесності

Цей запис є конспектом об'ємної рецензії М.Драгоманова на книжку І.Прижова "Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII век" (Воронеж, 1869). Рецензія публікувалась у журналі "Вестник Европы", 1870, кн. 6, с. 754–801 за підписом "*П.Т-ов*", тобто П.Толмачов, — це один із псевдонімів М.Драгоманова. Свого часу названу працю І.Прижова переклав українською мовою І.Нечуй-Левицький.

с. 472 ***...самий дух "Слова" також споріднений з малоруською словесністю, як далекий великоруський (див. погляд Бєлінського)*** — посилання на твір В.Бєлінського "Статьи о народной поэзии", стаття третя, де, зокрема, сказано про "Слово о полку Ігоревім": "Это произведение явно современно воспетому в нем событию и носит на себе отпечаток поэтического и человечного духа Южной Руси, еще не знавшей варварского ярма татарщины, чуждой грубости и дикости Северной Руси" (цит. за виданням: *Белинский в.* Полное собрание сочинений: В 12 т. — М., 1954. — Т. 5. — С. 332–333). Далі ця думка розвивається, наводяться мовні, побутові та ін. докази приналежності "Слова" саме "південноруській" культурі.

...на півночі державний устрій аж до "смутного времени"... — "непевний час" ("смутное время") — так прийнято називати період історії Росії з 1598 по 1613 роки, позначений стихійними лихами, польсько-шведською інтервенцією, важкою політичною, економічною, соціальною кризами.

с. 473 ***...після періоду литовського володіння...*** — тобто на початку XVI ст., після занепаду Великого князівства Литовського, до складу якого у XIV ст. входили, зокрема, Волинь, Поділля, Брацлавщина, Київщина, Чернігівщина.

...З приєднанням Малоросії й потім із знищенням Січі і гетьманства... — йдеться про поступове обмеження, а згодом і повну ліквідацію самостійних державницьких і військових українських інституцій, яке послідовно проводили російські правителі після Переяславської угоди 1654 р. Знищення Запорізької Січі сталося у 1775 р. за розпорядженням Катерини II.

...не замкнувшись, як Північ до Петра... — автор має на увазі середньовічну обмеженість міжнародної політики Російської держави до кінця XVII ст., початку правління Петра I.

Пісня про чайку належить Калнишу — тобто, останньому гетьману Запорозької Січі П.Калнишевському. Однак, якщо йдеться про українську народну пісню "Ой горе тій чайці", то традиція приписує її авторство І.Мазепі.

Перша книга руською (південно-) була Біблія. Руський переклад Ф.Скорини. Прага 1519 р. — білоруський культурний діяч Франціск Скорина, видавши 1517 р. у Празі "Псалтир" церковнослов'янською мовою, відразу ж приступив до видання "Біблії руської" у тому ж форматі, але вже руською мовою. Біблійні книги виходили не в тій послідовності, яка прийнята в церковному каноні, а за порядком їх підготовки. Протягом 1517–1519 рр. вийшло 22 книги (у 19 випусках) "Біблії руської". Див.: *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток,

проблеми. — Львів, 2002; *Кралюк П.* Родовід слов'янської Книги Книг // День. — 14 жовтня 2006 р.

"Сарданапал" Байрона

Йдеться про трагедію Д.Байрона "Сарданапал" (1821).

с. 474 ***Ось драма насправді з єдністю місця і часу...*** — йдеться про т.зв. "правило трьох єдностей" — формальный канон античної і класицистичної драматургії, згідно з яким композиція п'єси мала відповідати таким вимогам: події повинні були розвиватися упродовж 24 годин (єдність часу), відбуватися в одному місці (єдність місця), відтворювати завершену цілісну дію (єдність дії). Вперше ці вимоги висловив ще Арістотель у своїй "Поетиці" (IV ст. до н. е.). В епоху класицизму правило трьох єдностей набуло характеру драматургічного закону, його сформулював видатний теоретик мистецтва Н.Буало в праці "Поетичне мистецтво" (1674). На межі XVIII–XIX ст. драматурги перестали дотримуватись правил трьох єдностей, однак Д.Байрон цілком свідомо намагався створити п'єсу, яка відповідала б цьому канону, про що писав у передмові до трагедії "Сарданапал".

А Мірра — прекрасний тип грецької дівчини — вважається, що прообразом Мірри була італійська графиня Тереза Гвіччіолі.

Вступне слово видавництва [Передмова до видання: Гомерова "Одіссея". Гекзаметром на мову українсько-руську перевіршував Петро Байда. Присвячено переклад пам'яті Миколи Івановича Костомарова / Накладом редакції "Правди". З друкарні Тов. імені Шевченка під зарядом К.Беднарського. — Львів, 1889 [на обкл. 1890]]

Передмова до першого повного перекладу українською мовою давньогрецької поеми Гомера "Одіссея". Текст названий "Вступне слово видавництва", надрукований без підпису і, хоча рік видання на титулі — 1889, а на обкладинці — 1890, передмова датована — "Лютий 1890". Безпосередньою підставою приписувати цю передмову М.Грушевському є запис (приблизно 1891–1893 рр.) О.Кониського: "Грушевський Михайло (Заволока), автор передмови до "Одисеї", "Истории Киевской земли" і інч." (ІЛ. — Ф. 77. — Од. зб. 124. — Арк. 27). Другим аргументом, на жаль, тепер скористатись неможливо: згадуваний вже у передмові каталог "Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові" (Львів, 2005) на с. 12 зафіксував автограф "Конспективні записи російською мовою, присвячені аналізу поезії Гомера", датуючи також приблизно кінцем 1880-х–початком 1890-х років: ЦДІАЛ України. — Ф. 401. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 188–193. На жаль, у 2007 р. названої справи вже в архіві не було.

Більше жодної інформації про авторство передмови не вдалось відшукати ні в тогочасних рецензіях на видання, ані в інших джерелах. Побічними аргументами можуть бути такі: 1) видавцем і фактичним редактором "Правди" був О.Барвін-

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
Микола Жулинський. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: “Я ПОЧУВ СЕБЕ ЛІТЕРАТОРОМ”	V	
Галина Бурлака. ЩЕ ОДНА ГРАНЬ ТАЛАНТУ: МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ — ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК	XIII	
Розділ І. СТАТТІ, ВИСТУПИ, ПЕРЕДМОВИ, ЗАМІТКИ	1	581
Для ювілею Івана Котляревського. Desiderata	3	581
Дріб’язок з російського письменства	16	585
Запомога письменникам	19	586
Останні романи Г.Сенкевича...	24	587
[Виступ на шевченкОВому святі 1896 р. у Львові]	45	587
Поступова Польща....	51	590
До справи Шевченкових провин	79	593
“Мужики”. Оповідання Антона Чехова	80	595
Перші проби [Володимир Темницький]	82	596
Перші видання “Енеїди” Котляревського	83	596
З татарських “легенд” Д.Маміна-Сибіряка	86	597
Новини російської літератури: Л.Толстой; Чехов...	87	598
“Мімочка заручена”. Ескіз В.Микулич	101	603
Літературна спадщина Альфонса Доде	102	603
Наталія Кобринська	128	606
Із оповідань Гната Потапенка...	147	610
Із оповідань Франсуа Коппе	149	610
[Виступ на Шевченковому святі 1902 р. у Кракові]	150	611
Ґустав Флобер..Літературна характеристика	155	614
Варіанти до “Богданової могили” Шевченка	161	615
Микола Некрасов	162	616
Ювілей Льва Толстого	169	618
[Передмова до видання: Сельма Ляґерлєф. “Королеви Півночі”...	171	619
Один з ніжинців	173	619
Переднє слово [до книжки: оповідання марка вовчка...	175	621
Світлотіні галицького життя. Лесь Мартович. “Забобон”...	177	622
СвітлотінІ галицького життя. Михайло Яцків. “Танець тіней”...	199	624
Українська література, її назва, розвій, періоди	213	625
Поезія Олеся	225	629
Перша редакція “Іродової мороки” Куліша	233	631
Невиконане побажання Марка Вовчка	237	632
В сімдесяті роковини смерті Шевченка на спомин його і людей, йому близьких	239	633

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Розділ II. РЕЦЕНЗІЇ . . . . . 241 | 634
Цупкый. Байкы. . . . . 243 | 634
Н.Дашкевич. Вопрос о литературном источнике украинской оперы
И.П.Котляревского "Москаль-чаривнык" ... . 244 | 635
Українсько-руські драми . . . . . 249 | 636
"Жіноча бібліотека". Видає Наталія Кобринська ... . .257 | 640
"Для домашнього огнища". Повість Івана Франка . . . . . 259 | 641
Осип Маковей. "Подорож до Києва"... . . . . 266 | 642
"Мій Ізмарагд". Поезії Івана Франка ... . 269 | 642
М.Чернявськый. "Донецьки сонеты"... . . . . 275 | 644
"Царівна". Оповідання Ольги Кобилянської .... 277 | 645
"Залісся". Повість Осипа Маковея ... . 282 | 646
Йван Семанюк (Марко Черемшина). "Карби" .
Новели з гуцульського життя... . . . . 290 | 647
И.Стешенко. Иван Петрович Котляревский ... . 296 | 648
В.Лесевич. Евгений Павлович Гребенка ... . 301 | 650
Н.Петров. Один из предшественников Ив. Петр. Котляревского... . . . 302 | 650
["Шершень"] . . . . . 303 | 651
Т.Шевченко. "Кобзарь".. . . . . 304 | 652
А.И.Лотоцкий. "Демократическая литература ..."... . . . . 305 | 653
Поезії М.П.Старицького... . . . . 306 | 654
"Лис Микита", з німецького переробив* Іван Франко... . . . . 307 | 655
Твори Івана Котляревського ... . 308 | 656
Твори Григорія Квітки-Основ'яненка ... . 310 | 657

Розділ III. НЕКРОЛОГИ . . . . . .311 | 658
[Промова над могилою д-ра Омеляна Огоновського] . . . . . 313 | 658
Олександр Пипін. Некролог . . . . . 314 | 658
Антін Чехов. † 2 (15)/VII 1904 . . . . . 316 | 659
Данило Мордовець. Некрологічна замітка . . . . . 318 | 659
Смерть Толстого . . . . . 320 | 660
Сумний Великдень . . . . . 323 | 660
Пам'яті Лесі Українки ... . 328 | 662
Над свіжою могилою . . . . . 329 | 662

Розділ IV. ПО СВІТУ . . . . . 331 | 663

ДОДАТКИ . . . . . 467 | 692
[Щоденникові записи 1883 р. на літературні теми]... . . . . 469 | 692
Вступне слово видавництва [Передмова до видання:
Гомерова "Одіссея" ...] . . . . . 475 | 694
Перше видання "Енеїди" Котляревського 484
По світу. 486

hrushevsky.nbuv.gov.ua

КОМЕНТАРІ 581
ПОКАЖЧИК ІМЕН 700
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК 734
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ. 743

hrushevsky.nbuv.gov.ua

hrushevsky.nbuv.gov.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 11

Серія "Літературно-критичні та художні твори"

Літературно-критичні праці (1883—1931), "По світу"

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректори *Б.Павлів, О.Тростянчин*

Грушевський М.С.
Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 — .
Т. 11: Серія "Літературно-критичні та художні твори": Літературно-критичні праці (1883—1931), "По світу". — 2008. — 784 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-568-7 (т. 11)

Том 11 зібрання праць М.Грушевського у 50-ти томах відкриває серію "Літературно-критичні та художні твори", до якої увійшли статті, виступи, передмови та рецензії М.Грушевського на літературні теми. Тексти, написані упродовж 1883—1931 рр., окреслюють читачеві позицію вченого щодо цілої низки літературних явищ і постатей кінця XIX—початку XX ст., визначають його роль у тогочасному літературному процесі. Також у томі опубліковане культурологічне есе "По світу", в основу якого покладені враження від подорожей найвизначнішими містами Італії.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (15 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-568-7 (т. 11)

Формат 70x100 1/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Умовн. друк. арк. 63,7. Обл.-вид. арк. 60,0.
Додрук накладу 200 прим. Вид. № 4.
Зам. 290-8.

Державне підприємство "Всеукраїнське спеціалізоване видавництво "Світ"
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007 р.
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1110 від 02.11.2002 р.

hrushevsky.nbuv.gov.ua